

СЛЕДИ ОТ КУЛТА КЪМ СВЕТА МАРИНА В ПЕСЕННИЯ ФОЛКЛОР ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Николай Ненов

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”

Света Марина е позната на Балканите като Огнена Марина. У нас тя е известна повсеместно, но оказваната ѝ почит има своите регионални отлики¹. В Североизточна България култа към светицата е добре изявен заради лековитата вода (аязмо) при манастира на света Марина. Той е един от близо петдесетте действащи в миналото, разположени в триъгълника Русе – Разград – Попово. Повечето от манастирите се намират в естествени или изкуствени пещери по течението на р. Русенски Лом. Възникването им най-често се свързва с отшелничеството и исихазма, разпространени през XIV в. по българските земи. Някои от църквите и манастирите вероятно съществуват от времето на Първото българско царство, като резултат от усиленото църковно строителство в Североизточна и Югозападна България по това време. В подкрепа на предположението може да се посочи присъствието на най-стария известен кирилски надпис при манастира до с. Крепча (от 921 г.) и на надписа графит в скална църква (близо до гр. Вятovo) на антропонима „Испор”, който се среща и в т.нар. „Български апокрифен летопис”².

Манастирът на света Марина не е скален и се намира между селата Каран Върбовка и Помен, Русенско. Заради лечебния си извор той е обект на поклонение и до ден днешен. Вярва се, че водата е полезна за очите – с изцеление на сляпо дете се свързва и легендата за възникването на монашеската обител. Тя била построена в ливада, подарена от собственика турчин на християните заради чудото с детето му. Мястото е свято за християни и алиани, каквито са жителите на с. Помен.

В настоящото изследване се прави опит да се очертае разпространението на персонаж с име „Марина” в песенния фолклор от региона. В мотивите, в които той присъства (като „Марина” или „Маринка”), често се среща и името „Мария”. Склонни сме да го приемем за дублетна форма (само при присъствието на основния антропоним „Марина” във вариантите), тъй като и в народната вяра с тези имена се свързва денят 17 юли³.

Сред поместените песни в сборника „Народни песни от Североизточна България”, т. 1, антропонимът „Марина” се среща в 16 текста (от близо 1300). Персонажът е включен в коледни и лазарски песни и във фолклорни балади. Принадлежността му към обредни песенни цикли му придава своеобразна тежест и подчертава значимостта на присъствието му.

В сборника с балади (СБНУ, т. 60) антропонимът присъства в записи предимно от Североизточна България – Силистренско, Русенско, Търновско. „Марина” се свързва с мотивите за любена от змей (№ 159), строеж на Рай Божи (№ 495, 500), невеста жътварка (№ 814), бездетка добива рожба (№ 804, 805) и др. В последния мотив може да се види връзка с конкретния култов център – манастира край с. Каран Върбовка, доколкото в единия запис (№ 805, с. Раданово, Великотърновско) жената става трудна след като се полива с вода от лековит извор.

Песните за „Невеста жътварка и самодиви” са с общобългарско разпространение, но само в Североизточна България (Кубратско, Шуменско, Севлиевско) името на невестата е „Маринка”⁴. Тя има малко дете, но няма съпруг, поради което попада в кръга от стари балкански представи за богинята майка и нейния син любовник, а присъствието ѝ в българската митопоетична традиция се отбелязва със социална или биологична непълноценност (срв. песните за „Маринка бездетка” – СБНУ, т. 60, № № 804, 805)⁵.

В група песни „Маринка” участва в инцест – Димитър се жени за еврейка, негова сестра, загубена през „зла зима, гладна година”, когато ходели татари (№ 1225). Другаде бракът между брат и сестра е оправдан с факта, че „Маринка” е „на турско село раснала” (№ 1003). В запис от Старозагорско „Маринка” се удавя, за да не иде с турци в „татарско село” (№ 1355). В посочените песни е подчертана определено нехристиянската принадлежност (еврейка; пребиваване в турско или татарско село), нарушената традиция (женитба за брат) – характеристики, които, от гледна точка на православния българин, придават на персонажа езически черти. Към това може да се добавят и някои елементи, част от баладното повествование (вероятно заимствани от хайдушките песни) – суша-киша, зла зима, гладна година, които представят в

клиширан образ деструктурираното състояние на света, съответстващо на неустановения социален статус на персонажа. В това отношение пребиваването в „турско” или „татарско” село представя **„Маринка”** като участник във възрастово-полови посветителни обреди, при което персонажите на „отвъдното” са приели (квази)исторически етноними, представени са като етнически/социално Чужди.

В два записа от Силистренско Господ гради Рай Божи и праща Архангел за душата на Маринка (СБНУ, т. 60, № № 495, 500). В единия (№ 500) правят опит да ѝ върнат душата, но **„Маринка”** вече „била окъпана”. Възможно е елементи в повествованието като душеводене, пътуване на душата на конкретен индивид, присъствието на Златна ябълка, указваща посоката на движение (вертикала) да говорят за шаманския характер на ситуацията и включените в нея персонажи. Представата се затвърждава от участието на персонажа в мотива **„Любена от змей”**, в който се разпознава българската редакция на шаманския сюжет за „сватба” с духа покровител.

В група песни **„Маринка”** има братя, които, в запис от с. Гецово, Разградско (СИБ, т. 1, № 414) са със слънце на чело, звезди на гърди и месец на плещи. По това описание в коледните песни обикновено се разпознава Млада Бога. То вероятно се възприема за стереотипна формула, указваща необикновеност – в този текст братята леят златна каруца на „влашки дюген”, с която се канят да ходят „от Варна и Каварна, чак до Златната ябълка”. Персонажите се срещат и в коледна песен, където освобождават сестра си **„Маринка”** от делии, на които тя слугува – под „чудно” дърво на „Божа трапеза” (СИБ, Т. 1, № 98). В описаните ситуации се долавя ритуалност, подчертана от присъствието на епитета „влашки” (обвързан с обредната сфера) и хронотопа Златна ябълка, който се явява център на обряда (и на света в митопоеичната традиция).

При „делба” на двама братя на познатия ни персонаж се пада сребърно ножче (СИБ, т. 1, № 825). Наклеветена от зълва си, **„Маринка”** бива изгорена заради съборени кошери, заклани волове и удушено дете. В обстановката прозира обред, подчертан от ритуалната ценност на животните (принесени в жертва) и детето, чиято смърт навярно е мнима, ритуална.

В сюжет, представящ я като „танцуващ” персонаж, **„Маринка”** гледа двама братя близнаци, които във варианти са попски синове (СИБ т. 1, № 846) или боляри (СИБ, т. 1, № 847).

Темата за братята се изчерпва с присъствие в коледните песни, където **„Маринка”** отравя брат си, лежал болен девет години (като Грешния хайдутин!) (СИБ, т. 1, № № 99 - 102). Описаната „битова” случка подсказва десакрализация и трансформация на обредна ситуация, показваща и лечителните магически способности на сестрата, която окачва змия на чардак или „среди къщи”, сипва „яд” в зелена паница, в „шерна” или сребърна чашка и я дава на брат си като „нашта ракия”. Наблюденията ни показват регионално разпространение на песните за **„Маринкин братец”** (Русенско), в които името на женския персонаж е константно.

Приведените примери придават на персонажа **„Маринка”** характеристики, присъщи на избраници от шамански тип и предводители-покровители на възрастово-полови посветителни обреди. Териториалната му ограниченост (в Североизточна България) подсказва възможността за връзка на персонажа с локален култов център, съсредоточаващ ритуални действия, свързани с инициации и лечителни практики. Подобен център виждаме в манастира на света Марина до с. Каран Върбовка – възможен християнски възприемник на езически обреден комплекс. Почитането на мястото и от алиани свидетелства в подкрепа на горното предположение, доколкото за представителите на тази религиозна секта е присъщо да усвояват чужди култови обекти, най-често с определящо за региона значение, подобно на „Демир Баба” в Делиормана или „Саръ Салтък” при нос Калиакра. Според нас, присъствието на персонаж, именуван **„Маринка”**, в песни със структуроопределящи за българската митопоеична традиция мотиви, регистрира следи от култа към света Марина сред старото местно население в Североизточна България.

БЕЛЕЖКИ

1. Георгиева, И. Един старинен култ в Родопите, Странджа и междуречието на Струма и Места. В: Родопски сборник, кн. 3. С., 1972; **Фол, В.** Почитането на св. Марина в Странджа. В: Митология-Изкуство-Фолклор, кн. 1. С., 1985; **Фол, В.** Забравената светица. С., 1996.

2. **Константинов, К.** Два старобългарски надписа от скалния манастир при с. Крепча, Търговишки окръг. В: Сп. Археология, кн. 3, 1977, 25.
3. **Маринов, Д.** Избрани произведения. Т. 1. Народна вяра и религиозни народни обичаи. С., 1981, 684.
4. **Калянов, А.** Верско-митичното и религиозно езическото в две жътварски песни. В: Сб. Етнографски проблеми на народната духовна култура. Т. 2. С., 1994, 235.
5. **Пак там**, 236.